

ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТЛА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПОСЕЛЕННІ В С. БУША

В 30-ти км від Могилева-Подільського і в 20-ти від Ямполя Вінницької області розташована старовинна Буша. Там де в р. Мурафу впадає р. Буша (Бушанка) і розташоване сьогодні село, доля якого пов'язана з багатьма яскравими сторінками стародавньої та середньовічної історії Поділля.

На території Буші та її околиці зафіксовано велику кількість різночасових археологічних пам'яток. Найдавнішими є поселення трипільської культури: перше поселення в урочищі Підмета розташоване на правому березі р. Мурафи, на високому схилі корінної тераси; друге поселення в урочищі Причепилівка розташоване у північно-західній частині села; третє поселення - на місці злиття річок Вушанки й Мурафи [Винокур, 1991, с 27-29, 99].

Провівши археологічні розвідки на території Буші та в її околицях, виявивши численний археологічний матеріал, І.С. Винокур встановив, що після трипільських племен тут проживало населення доби бронзи (II тис. до н.е.). Ним також виявлені поселення скіфського часу (VI-IV ст. до н. е.), поселення черняхівської культури (II-V ст. н.е.), ранньосередньовічне слов'янське селище (V-VIII ст. н.е.) та давньоруське поселення (XI-XIII). Отже, щонайменше, від V тис. до н.е. на території сучасної Буші безперервно проживали люди [Зінько, Косаківський, Степанчук, 2007, с 224].

В польовому сезоні 2007 року експедицією Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського проведено стаціонарні розкопки на трипільському поселенні у с. Буша, під керівництвом В. А. Косаківського - старшого викладача кафедри етнології НЕП ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

Досліджуване трипільське поселення у с. Буша знаходиться на довгому мису утвореному в місці злиття річок Вушанки й Мурафи і розташоване там, де у пізньому середньовіччі знаходився замок м. Буші. Тут на площі підвищеного схилу в кілька гектарів, що прилягає до руїн замку при земляних роботах виявлено потужні культурні шари: раннього та середнього Трипілля. Знайдені численні уламки глиняної обмазки, багато фрагментів кераміки, відтяжки до вертикального ткацького верстата та прясла до веретен, кременеві сокири, антропоморфну та зооморфну пластику.

У 2005 році С.М. Рижовим та М.В. Потупчиком було проведено розкопки однієї трипільської площадки на цьому поселенні.

Напередодні нової експедиції, у червні 2007 року, було проведено два виїзди на зазначене поселення з метою визначення місця майбутніх розкопок. Провівши шурфування окремих ділянок пам'ятки, а саме поблизу замкової вежі та біля розколу 2005 року, було визначено місце нового розкопу. Під час шурфування було виявлено різноманітний археологічний матеріал, а саме фрагменти кераміки, знаряддя праці, глиняна обмазка тощо. Виявлений матеріал належав до часів існування трипільської культури та до XVII - поч. XVIII ст., коли Буша була містом.

Пошукові шурфи переросли в розкоп.

Розкоп № 2 (рис. 1) було закладено поряд з розкопом № 1 (2005 року) та неподалік від замкової вежі. Розмір розкопу 10x14 м (площа 140 м²). Більша частина розкопу № 2 розташована на сільському стадіоні, який було споруджено у середині 80-х рр. XX ст., а друга його частина у боковій стінці стадіону. При нівелюванні поверхні стадіону в північній його частині культурний шар знищено повністю. У південній і західній частинах стадіону культурний шар пам'ятки виявлено на значній глибині. Лише у східній частині стадіону частково порушено верхню частину культурного шару. Таким чином, сучасна денна поверхня над трипільською площадкою виявилася порушеною. Тому у цій частині розкопу знахідки було виявлено вже при першій прокопці на глибині 0,1-0,15 м. В той же час у боковій стінці стадіону культурний шар знаходився на глибині понад 1,5 м.

В ході господарської діяльності культурні шари, особливо верхні, були перевідкладені. Інколи трипільська кераміка знаходилася над матеріалами XVII - поч. XVIII ст.

В розкопі виявлено 4 культурних шари: пізньосередньовічний, черняхівський, чорноліський та трипільський - представлений житлом № 2, знаряддями праці та керамікою.

Житло № 2 являє собою складний житлово-господарський комплекс, який повністю не розкрито. Краї площадки оконтурені лише у південній та частково у південно-східній і південно-західній частинах розкопу. Розкопана частина площадки займає площу близько 105 м².

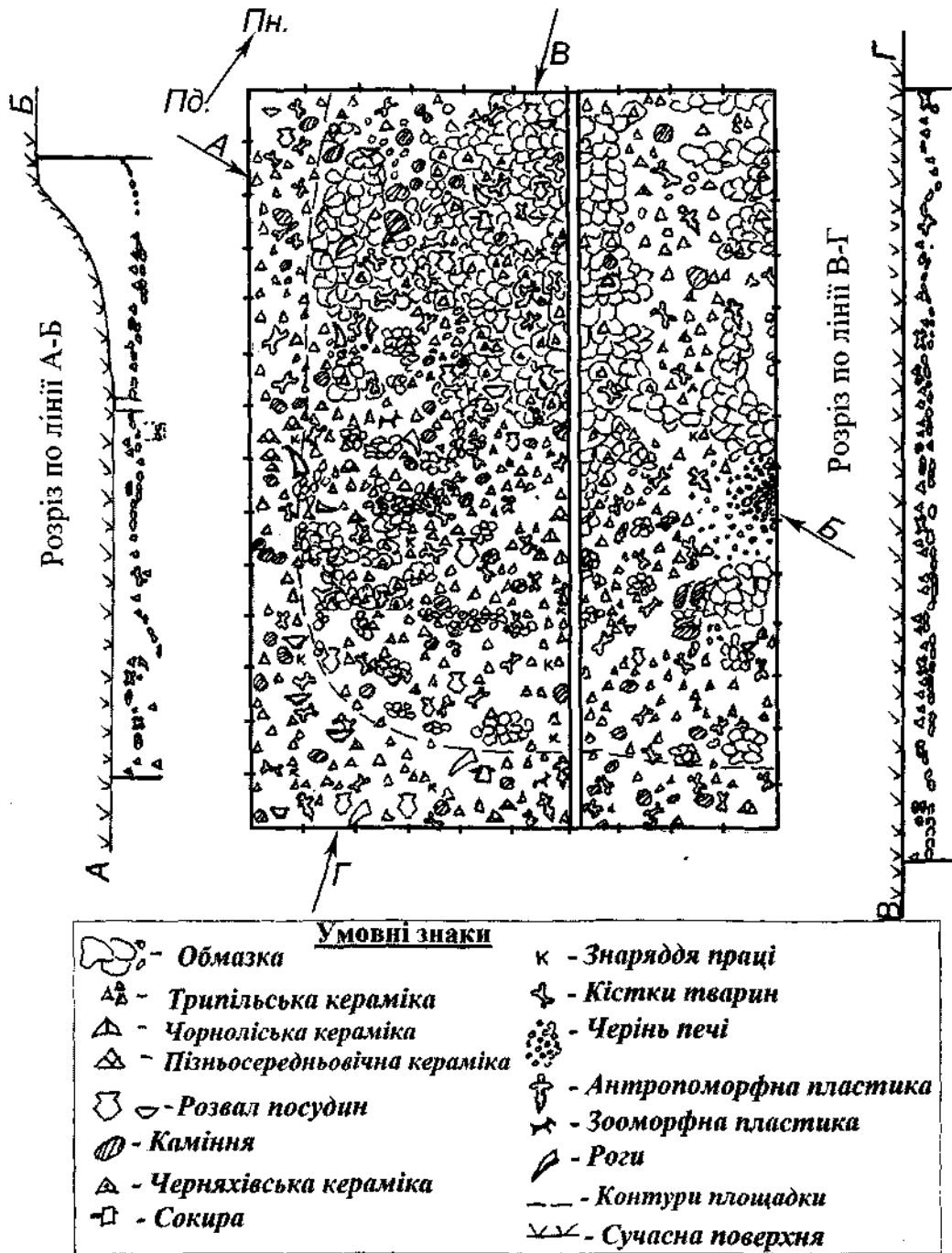

Рис. 1. План та розрізи розкопу № 2

В північно-західній частині розкопу виявлено цікаву деталь інтер'єру - вимостку, яка могла бути черинню від печі. Обмазка вимостки складається з глини і піску. Вона лежить на обмазці від житла.

Знайдені знаряддя праці виготовлені з кременю, рогу та кістки, глини та каменю. Кременні представлені ножевидними пластинками (рис. 2, 1-6), шкребками (рис. 2, 8-9), наконечником дротика (рис. 2, 7) та іншими виробами. Вони виготовлені з привізного волинського кременю чорного кольору та з місцевого дністровського кременю сіруватих відтінків. Знайдено також заготовку для нуклеуса із волинського кременю. Кременні та кам'яні сокири представлені трьома зразками різних розмірів. Кременні сокири побували у вогні і тому мають сіруватий відтінок та ряд мікротріщин. Вироби з рогу

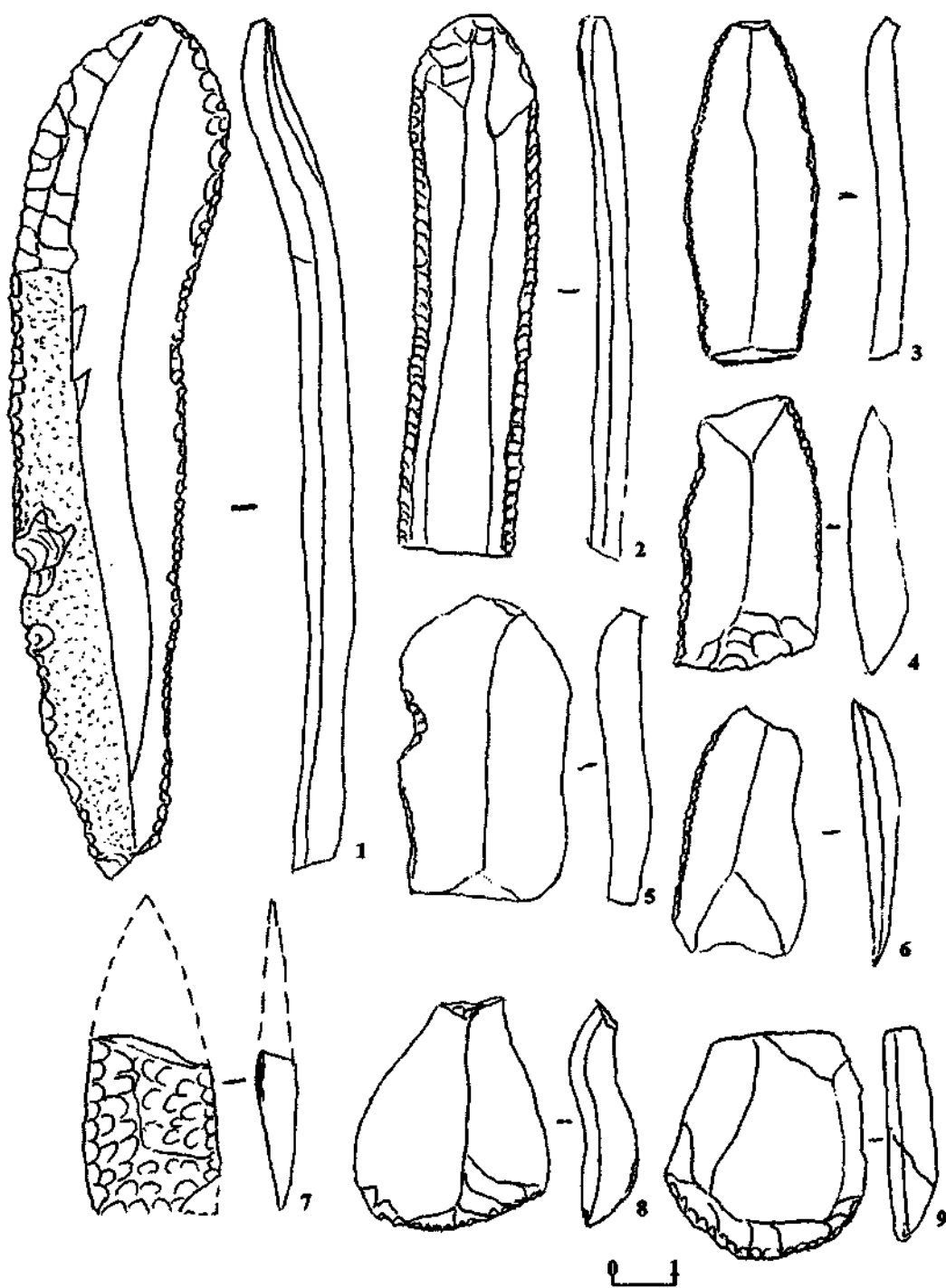

Рис. 2. Знаряддя праці з кременю (1-9)

та кістки - кістяне лошило, невелика рогова мотика та кістяна проколка. Виявлено керамічне прясло, прикрашене 4 заглибленими лініями.

Кераміка етапу VI представлена трьома групами: а) кераміка сірого та сіро - коричневого кольорів посереднього випалу, яка прикрашена канелюрами та гребінцевим штампом. Форми посуду - горщики із слабо профільованими вінцями, округлотілі із увігнутим в середину дном. Орнамент становлять лінії канелюр, які обрамлені гребінцевим штампом (рис. 3, /, 3); б) кераміка сірого, сіро - коричневого та коричнево-рудого кольорів із різним ступенем випалу. Глиняна маса різного складу-

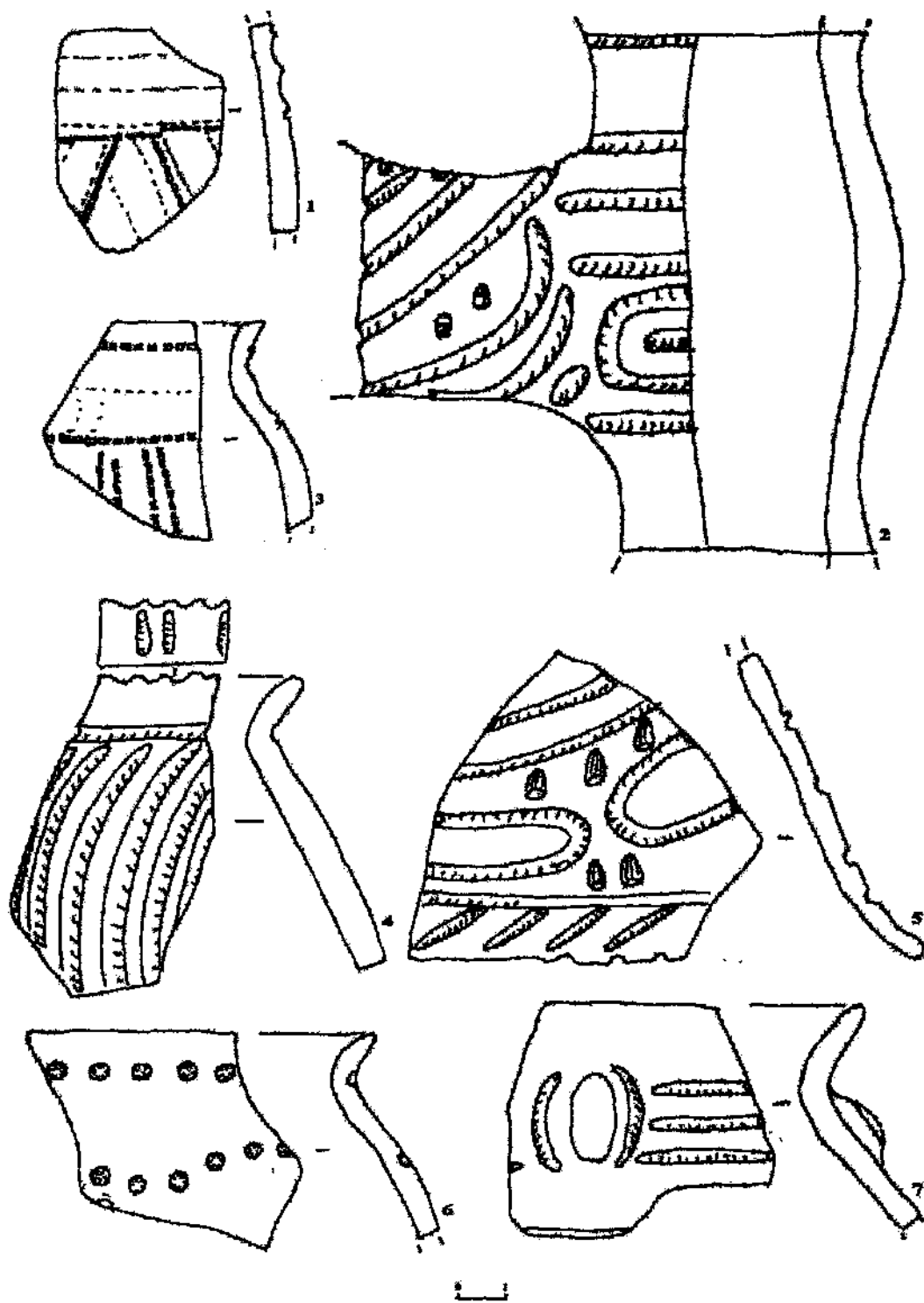

Рис. 3. Кераміка етапу VI (1-7)

Форми посуду - горщики з відігнутими назовні вінцями. Орнамент у вигляді прокреслених заглиблених ліній, рядків ямок (рис. 3, 4-7). Зрідка заглиблені лінії заповнені білою пастою. До цієї ж підгрупи слід віднести і фрагменти біноклеподібних посудин виготовлених з такої ж глиняної маси та прикрашених заглибленим орнаментом (рис. 3, 2); в) кераміка сірого, рідше сіро-коричневого кольору, в основній своїй масі неорнаментована. Глиняна маса з домішками дресви та грубозернистого піску. Зовнішня поверхня посудин шерохвата, оброблена погано. Переважна більшість форм посуду горщики із нахиленими до середини вінцями.

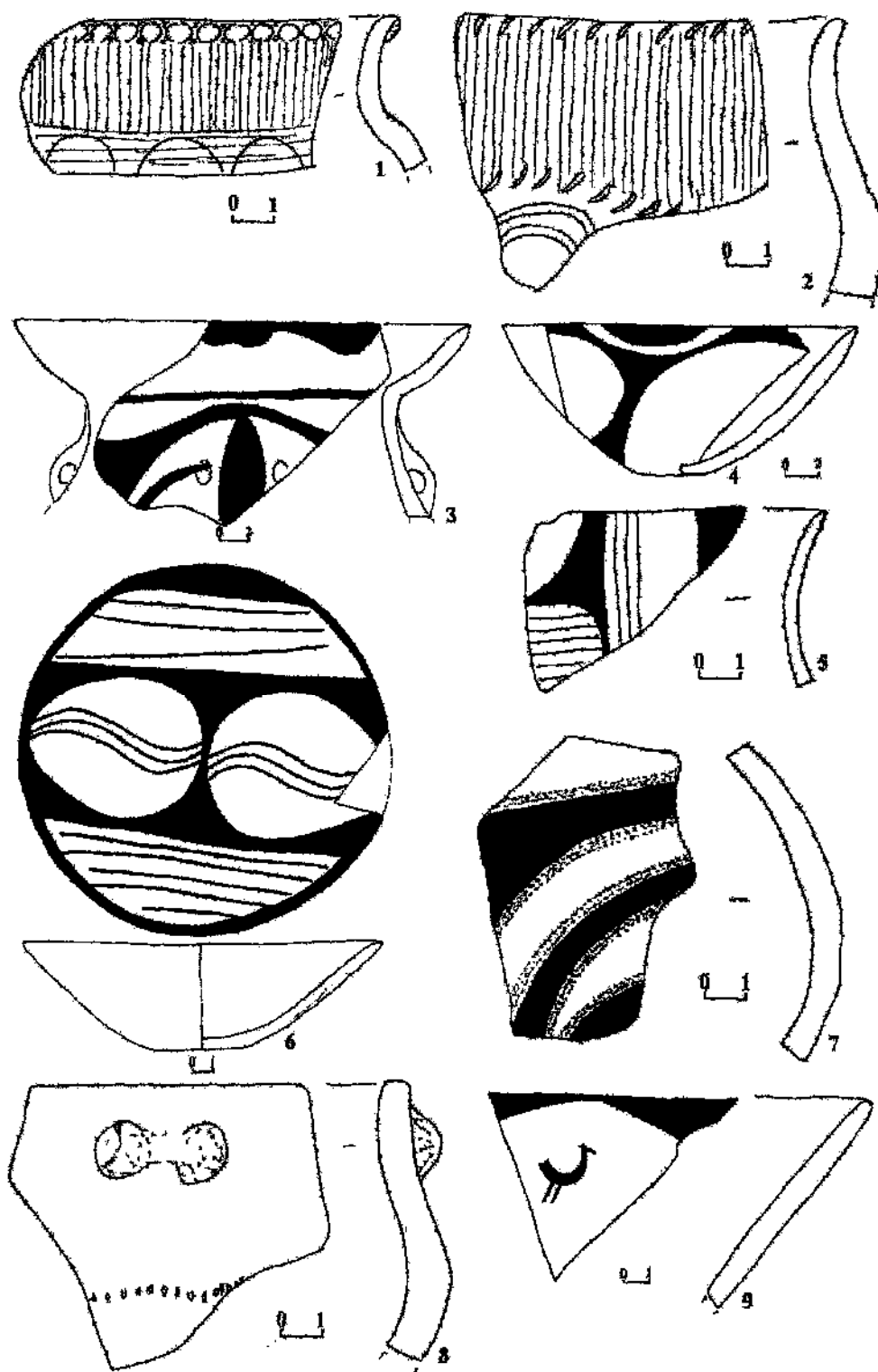

Рис. 4. Кераміка етапу VII (1-9)

Кераміка етапу VII представлена двома групами - кухонна та столова. Кухонний посуд - горщики з широкими і високими вінцями та округлими плічками. Вінця профільовані, відхилені назовні. Посуд цієї підгрупи виготовлений з глиняної маси до якої додано велику кількість товченої черепашки. Більшість вінців має орнамент у вигляді вертикальних розчосів. Верхній край вінця декорований рядком круглих наліпів, заглиблень, нігтевидних вдавлень. Зрідка такі вдавлення є у

нижній частині вінець. Верхня частина плічок орнаментована зрідка горизонтальними розчосами, зверху над якими простежується декор у вигляді рядків заглиблень, та півкіл нанесених відтисканням річкового молюска (рис. 4, 1-2). Зрідка трапляються вінця та стінки без розчосів. На вінцях є парні наліпи (рис. 4, 8). В місці переходу вінець у тулуб - рядок заглиблень. Плічка з орнаментом у вигляді заглиблених ліній. Двома фрагментами представлені ніжки від зооморфних посудин, виготовлених із кухонного тіста.

Столова кераміка цього періоду представлена мисками, кубками, кубкоподібними та грушоподібними посудинами, амфорами, кратерами, біноклеподібними посудинами.

Найбільш чисельною категорією знахідок серед столового посуду є миски. Переважають -конічної форми з ледь відхиленими на зовні вінцями. Випал якісний. Колір черепка червоно-цегляний. Поверхня миски, яка розписана покрита ангобом. Розпис виконано чорною (темно-коричневою) фарбою. Орнамент у вигляді ліній та смуг (рис. 4, 4). На цілій мисці малюнок у вигляді з'єднаних овалів, які нагадують цифру 8 (рис. 4, б). Овали об'єднані у одну широку смугу. В середині овалів потрійна хвиляста лінія. По сторонах від них - тонкі лінії. Цікавим є фрагмент миски із зображенням птаха, який віддалено нагадує лелеку (?) (рис. 4, 9). Частина мисок має розписи з обох сторін. На двох фрагментах мисок є отвори. Можливо це сліди ремонту тріснутих посудин, такі варіанти дуже часто зустрічаються на етнографічному посуді. Кількома фрагментами представлені миски сфероконічної форми великих розмірів із вінцями нахиленими до середини посудини. Одним фрагментом представлено миску конічної форми з профільованим вінцем, відхиленим назовні. Двома фрагментами представлено зооморфні миски на 4 ніжках.

Кубки - невеличкі посудини з S-видним профілем, тонкостінні. Глина добре вимішана, випал якісний. Орнамент метопний. Розпис чорною, червоною, зрідка чорною і червоною фарбами по ангобованій поверхні (рис. 4, 5). Кубкоподібні посудини за формою нагадують кубки, лише більші за розміром, товстостінні. Розпис чорною фарбою. Зрідка трапляються без орнаментів. Грушоподібні посудини представлені одним фрагментом вінця із розписом у нижній частині.

Амфори складають чисельну групу знахідок. Це посудини середніх і великих розмірів, випал черепка якісний. Розпис виконано чорною (темно-коричневою) фарбою по ангобованій поверхні. Вінця великі, сильно профільовані, відхилені на зовні, розписані з двох сторін. Ручки розміщуються під вінцями та посередині висоти тулуба посудини (рис. 4, 3). Кратери - посудини більших розмірів із великими сильно профільованими та відхиленими назовні вінцями. Розпис виконано чорною (темно-коричневою), зрідка червоною, фарбою по ангобованій поверхні. Основна орнаментальна схема S-видна петля. Також деякі посудини прикрашені розписом чорною та білою фарбами (рис. 4, 7). Чорна основна, а біла - допоміжна. Вона ніби оконтурює основний малюнок. Невеликою кількістю представлені фрагменти посудин, що прикрашені розписом червоною фарбою.

Серед столової кераміки виділено невеличку кількість фрагментів - імпортив. Глина цих посудин світло жовтого кольору, поверхня покрита ангобом коричнево-цегляного кольору, розпис виконано темно-коричневою фарбою. Поверхня посудин місцями обсипалась. Це може бути кераміка із пам'яток Буго-Дніпровського межиріччя.

Досліджені фрагменти біноклеподібних посудин товстостінні, випал черепка якісний. Орнамент нанесено чорною фарбою. Орнаментальна схема - "совинний лик".

Антропоморфна пластика представлена фрагментами жіночих статуеток на ступкоподібній та веретеноподібній ніжках. Голівки круглі, ніс сформований заціпом, очі - наскрізні проколи. Статуетка періоду VI покрита заглибленим орнаментом (рис. 5, 4), а статуетки етапу VII покриті чорно-білим та чорного кольору орнаментом (рис. 5, 1, 3). Деякі статуетки не орнаментовані. Заглибленими лініями на них показано окремі частини людського тіла (рис. 5, 2).

Зооморфна пластика втілена у стилізованих зображеннях бика, бичка та можливо - свині. Статуетки виготовлені із добре вимішаної глини, гарного випалу. Колір черепка червоно-цегляний, у двох великих статуетках та сіруватий у маленькій. Великі статуетки розписані темно-коричневою фарбою. Орнамент у вигляді смуг та косої сітки (рис. 5, 5-6).

Серед знахідок пізньосередньовічного шару - фрагмент підсвічника, люлька, цвях, кахлі, поливна та не поливна кераміка. Всі кахлі з рельєфним орнаментом, що виступає над загальною площиною. Орнамент геометричний та зооморфний. Поливна кераміка покрита поливою зеленого, коричневого та жовтуватого кольорів. Неполівна кераміка розписана ангобами білого та коричнево-цегляного кольору.

Знахідок часів черняхівської культури найменше - виявлено лише кілька фрагментів посудин -сірого кольору, які виготовлені на гончарному крузі та фрагменти античних амфор світло-коричневого кольору.

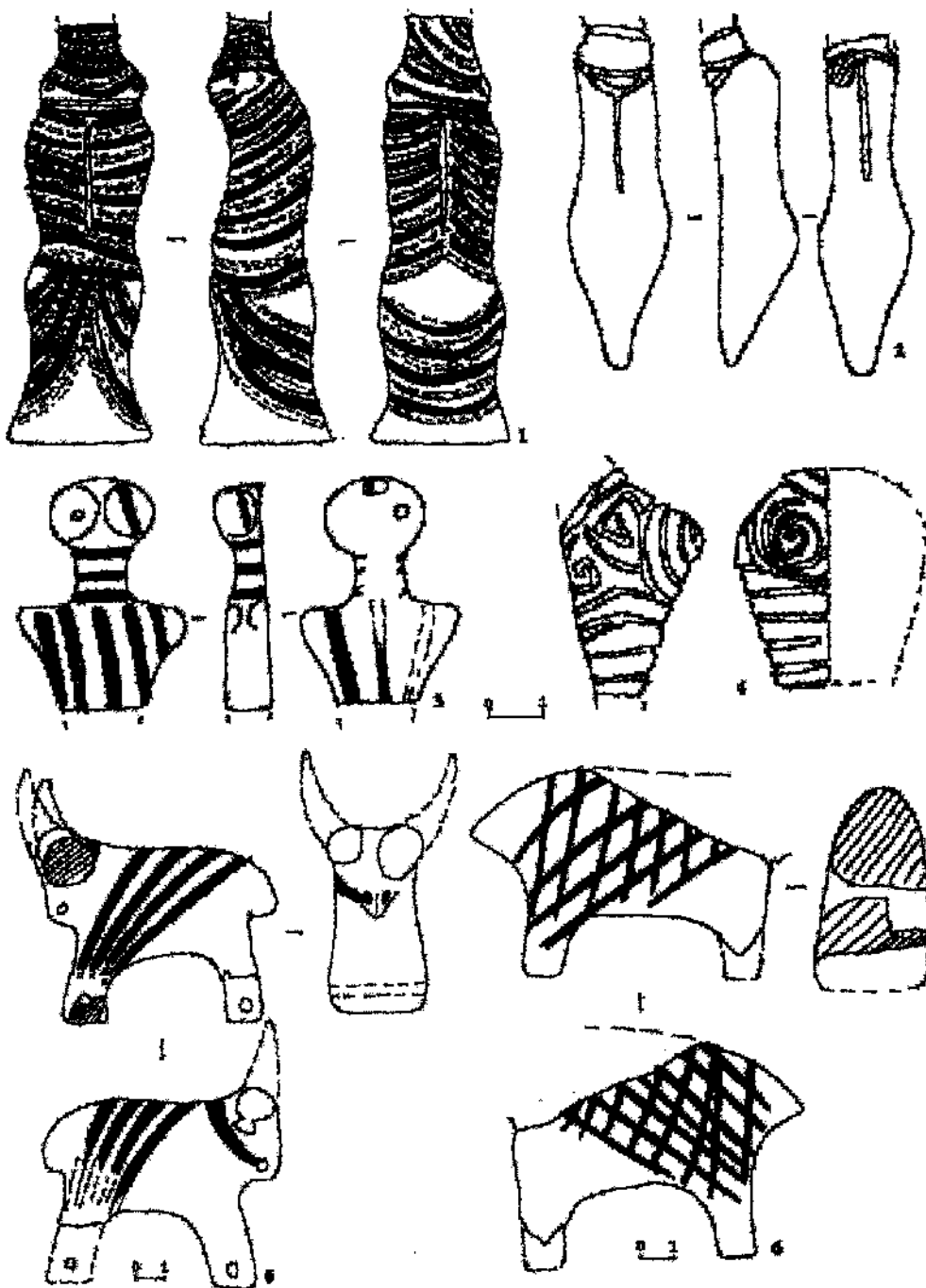

Рис. 5. Антропоморфна (1-4) та зооморфна пластика (5-6)

Знахідки чорноліського шару представлені фрагментами посудин сірого кольору із заглибленим орнаментом, не орнаментовані та ручками. Орнамент у вигляді горизонтальних смуг у які вписано трикутники і косі лінії.

Виявлений та досліджений матеріал відноситься до 4 культурних шарів: пізньосередньовічний шар із матеріалами XVII - поч. XVIII ст.; черняхівський (II-V ст. н.е.); чорноліський (X-VII ст. до н.е.) та трипільський. У останньому виявлено матеріали двох етапів Трипілля - VI та VII. Етап VI (4700-4200 до н.е.) представлений керамікою з канелюрами, штампом та заглибленим орнаментом. Ці матеріали можна віднести до пам'яток Борисівського типу. Знахідок етапу VII (4100-3700 до н.е.) - найбільше. Це глиняна площадка та мальована кераміка. Ці матеріали можна синхронізувати з

пам'ятками типу Ворошилівки на Південному Бузі. Більш точне датування можна буде зробити після повного дослідження цього унікального об'єкту.

Розкоп законсервовано. Площадка готується до музеєфікації.

Список літератури

- Винокур І. С.** та інші. Буша: історико-краєзнавчі нариси. – Хмельницький, 1991. – 152 с
- Зінько Ю. А., Косаківський В. А., Степанчук Ю. С.** Буша: стан і перспективи археологічних досліджень // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С 224-227.